

mümtehan'ın önüne geçmiştir. Adudüddin'in ölümünden sonra tahta çıkan Samsâmüddin'den yeterince ilgi görmeyen İbnü'l-A'lem, 374'te (985) gittiği hacdan döndükten sonra 8 Muharrem 375 (31 Mayıs 985) tarihinde vefat etti. Onun gözlemlerinde kullandığı aletleri de bizzat kendisinin yaptığı bilinmektedir.

İbnü'l-A'lem'in bütün çalışmaları ilgili çevrelerde hayranlık uyandırmış, özellikle hazırladığı zîc, XIII. yüzyılın başına kadar astronomlar arasında büyük bir takdirle anılmıştır. Günümüze ulaşmayan eser kaleme alınışından itibaren ana kaynaklar arasına girmiş, esere birçok atıfta bulunulmuştur. Bunların incelenmesinden zîcin içeriği hakkında şu sonuca varılmaktadır: Ünlü astronom-matematikçi Nasîrüddîn-i Tûsî'nin on iki yılda hazırladığı *ez-Zîc-i İlhanî*'de kullanılan gözlemlerin bir kısmı kendisine, bir kısmı ise başkalarına, çoğunlukla da İbnü'l-A'lem'e aittir. İbnü'l-A'lem'in zîcinde diğerlerinin hemen hepsinde olan takvim bilgileri, trigonometri ve küresel astronomi fonksiyonlarına ait tablolar, coğrafi tablolar ve sabit yıldızlara ait cetveller mevcut değildir. Zîcin son üç bölümünde onun kendi gözlemlerine dayanarak hesapladığı gezegenlerle ilgili parametreler verilmiştir. Bunlardaki yeniliği tesbit etmek için Batlamyus ve Bettânî'ninkilerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda söz konusu on üç parametreden yedisinin İbnü'l-A'lem tarafından değiştirildiği görülmüştür. Bu değişikliklerin sebebi, onun *el-Mecisî*'-dekinden daha sık aralıklarla yaptığı kendi gözlemlerinden ve diğer müslüman astronomların daha doğru tekniklerle buldukları neticelerden faydalanmış olmasıdır. Burada asıl dikkat çeken husus İbnü'l-A'lem'in farklı yaklaşımı, yani hemen bütün Ortaçağ astronomlarının Batlamyus'un verdiği parametreleri sorgulamaksızın aynen kullanmalarına karşılık kendisinin bunları tekrar gözlemleyip hesaplamak gereğini duymuş olması, dolayısıyla daha hassas değerler elde etmesidir.

İlk dönem kaynakları İbnü'l-A'lem'in yalnız *ez-Zîcü'l-'Adudî*'sinden söz eder ve onun suya düşerek bozulduğunu, çok zor kullanılabilir hale geldiğini söylerler (Ali b. Zeyd el-Beyhakî, s. 103). Berlin Staatsbibliothek'te bulunan (nr. 5751) Kûşyâr b. Lebbân el-Cîlî'ye ait zîc içinde İbnü'l-A'lem'in *Cedvelü ta'dîlî's-şems*, *Cedvelü ta'dîlî merkezi 'Uṭṭarîd*, *Cedvelü ta'dîlî merkezi Zühâ*, *Cedvelü merkezi'l-Müşterî*, *Cedvelü ta'dîlî hıṣṣatî 'Uṭṭarîd* adlı astronomi tablolarına yer verilmiştir (Ahlwardt, V, 205-206).

Özellikle Şîî kökenli bazı geç dönem biyografi yazarları ayrıca birçok eseri ona isnat etmektedir. *Aḥkâmü'n-nücûm*, *Risâle fi'n-nücûm*, *Aḥvâlü'l-müneccimîn fi'l-İslâm*, *İstihrâcü meṭâlibi'n-nücûmiyye*, *'Amelü'l-usṭurlâb*, *Fevâ'idü 'ilmi'n-nücûm*, *Müşkilâtü 'ilmi'n-nücûm* ve *Mes'eleṭü'l-me'âd* bunların başlıcalarıdır (*Nâme-i Dânişverân-ı Nâsîrî*, VI, 241; *DMBİ*, III, 30).

BİBLİYOGRAFYA :

Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu ḥükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 103; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-'ulemâ'* (Lippert), s. 226; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muḥtaşari'd-düvel* (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 174; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-ḥükemâ'* (nşr. Abdülkerîm Ebû Şüveyrîb), Trabulus 1988, s. 313; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-'edeb*, VII, 388; Ahlwardt, *Verzeichnis*, V, 203-206; Suter, *Die Mathematiker*, s. 62; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, I, 682; Aydin Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 107-109; *Nâme-i Dânişverân-ı Nâsîrî*, Kum, ts. (Dârü'l-fikr), VI, 240-241; Sezgin, *GAS*, V, 309; VI, 215-216; Sarton, *Introduction*, I, 666; E. S. Kennedy, "The Astronomical Tables of Ibn al-A'lem", *MTÜA*, I/2 (1977), s. 13-23; Gulâm Rızâ Cemşîd Nijâd, "İbn A'lem", *DMBİ*, III, 29-30; Raymond Mercier, "Ibn al-A'lam", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, Dordrecht 1997, s. 401-402.

SADETTİN ÖKTEN

İBNÜ'L-ALKAMÎ

(ابن العلقمى)

Ebû Tâlib Müeyyedüddîn Muhammed

b. Muhammed b. Ali

b. Ebî Tâlib el-Bağdâdî

(ö. 656/1258)

Son Abbâsî veziri.

591 Rebiülevvelinde (Şubat 1195) Şîî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; 592 veya 593'te doğduğu da rivayet edilir. Dedesi, Fırat nehrine bağlı Alkamî kanalını açtığı için Alkamî nisbesiyle tanınmıştır (İbnü't-Tıktakâ, s. 337). Kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Hândmîr, onun Kum şehrinde oturan İranlı bir ailenin çocuğu olduğunu söylerken (*Düstürü'l-vüzerâ*, s. 99) İbnü't-Tıktakâ, Kûfe yakınlarındaki Nil şehrinde yaşayan Benî Esed Arap kabilesine mensup bir anne-babadan doğduğunu kaydeder (*el-Fahrî*, s. 337).

İbnü'l-Alkamî, Hille'de Şîî âlimi Amîdür-rüşâ İbn Eyyûb'dan nahiv ve edebiyat okudu ve bu alanda büyük bir başarı gösterdi. Ardından Bağdat'a gitti; orada Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî'den dinî ilimleri öğrendi. Bu arada Ha-

life Müstansır-Billâh'ın üstadüddârı olarak görev yapan dayısı Adudüddin Ebû Nasr Mübârek İbnü'd-Dahhâk'ın yanında kalarak onun ahlâk ve ilminden, özellikle de devlet idaresindeki tecrübesinden etkilendi. Dîvânü'l-ebniye'de vekâlet ettiği dayısının ölümünden sonra yerine getirilen Şemseddin Ebû'l-Ezher Ahmed b. Nâkîd'in himayesine girdi ve sarayda teşrifat nâzırı oldu; daha sonra onun 629'da (1232) vezir tayin edilmesi üzerine üstadüddârılığa, vefatı üzerine de (643/1245) vezirliğe getirildi. Müsta'sım-Billâh'ın güvenini kazanarak Abbâsî hilâfetinin yıkılışına kadar mevkiini korumayı başaran ve vezirliği süresince dilediğini yapan İbnü'l-Alkamî, Şîîliğini her vesileyle belli ettiği için Sünnîler tarafından pek sevilmemiş ve Râfîzîlik'le itham edilmiştir; ayrıca askerlerle ve diğer devlet adamlarıyla da sürekli bir mücadele içinde olmuştur.

655 (1257) yılında Bağdat'ın Şîîler'le meskûn Kerh mahallesi Sünnîler'in hücumuna mâruz kaldı ve birçok kişi öldürülüp ileri gelenlerden bazıları esir alındı. Bunun üzerine İbnü'l-Alkamî Sünnîler'den intikam almak için fırsat kollamaya başladı; ancak olayların içinde halifenin oğlu Ebû Bekir ile devâtdâr-ı sagîr Mücâhidüddin Aybek'in de bulunduğunu biliyor ve bir şey yapamıyordu. Sünnî tarihçiler onun bu eziklikle, Irak'a saldırmaya hazırlanan Hülâgû'ya gizlice haber göndererek Bağdat'ı istilâya teşvik ettiğini söylerler. İbn Kesîr ve İbnü'l-İmâd gibi tarihçilere göre İbnü'l-Alkamî Hülâgû'nun nezdinde itibar kazanmak, onun Bağdat'taki nâibi olmak ve Sünnîler'in Kerh'e saldırmalarının intikamını almak, hatta Sünnî Abbâsî halifeliğinin yerine bir Şîî hilâfeti kurmak istemiş, ancak Hülâgû bu teklifi kabul etmemiştir (*el-Bidâye*, XIII, 201; *Şezerât*, VII, 470). Fakat İbnü'l-Alkamî, kendisinin de bir şiirinde dile getirdiği gibi yaptıklarına pişman olmuş ve emeline ulaşamamıştır; nitekim Moğol askerlerinin atlarıyla makamına kadar çıkıp ona istedikleri şeyleri yaptırdıkları bilinmektedir (Kütübî, III, 253).

Halife Müsta'sım-Billâh, Irak üzerine yürümekte olan Moğollar'dan tehdit mektupları alınca İbnü'l-Alkamî kendisine kıymetli hediyeler göndererek Hülâgû'nun gönlünü kazanmasını önerdi. Halife başlangıçta bu öneriyi kabul ettiyse de Mücâhidüddin Aybek, vezirin şahsî çıkar peşinde koştuğu için bu tavsiyede bulunduğunu söyleyip halifenin hediye göndermesine engel oldu (İbn Kesîr, XIII, 200). Hülâgû Bağdat'a yaklaştığı zaman halifeden Vezir İbnü'l-Alkamî, emîr-i alem Süleyman

Şah ve devâtdâr-ı sagır Mücâhidüddin Aybek'i huzuruna göndermesini istedi; fakat Müsta'sım-Billâh onun bu isteğini geri çevirdi (Cüveynî, III, 167). Muharrem 656'da (Ocak 1258) Moğol ordusu Bağdat önlerine geldiğinde İbnü'l-Alkamî yakın adamlarıyla gidip Hülâgû ile görüştü ve dönüşünde halifeye bizzat hükümdarın huzuruna çıkmasını ve Irak haracının yarısını kendisine vereceğini bildirmesini tavsiye etti, fakat halife onun tavsiyelerini dinlemedi. Ancak Hülâgû da bu safhada yapılan teklifleri kabule yanaşmadı ve 4 Safer'de (10 Şubat) kayıtsız şartsız teslim olan halifeyi işkenceyle hazinelerinin yerini söyllettikten sonra öldürttü. İbn Kesîr'e göre halifeyi öldürtmesi için kendisini kışkırtan İbnü'l-Alkamî'yi ise eski görevinde bıraktı (İbn Kesîr, XIII, 201). İbnü'l-Alkamî, Moğollar'ın şehirden ayrılmasından üç ay kadar sonra 1 veya 2 Cemâziyelâhîr 656'da (5 veya 6 Haziran 1258) vefat etti (Reşîdüddin, III, 64; İbn Kesîr, XIII, 203); 657 yılı başlarında (Aralık 1258-Ocak 1259) öldüğü de rivayet edilir (Kütübî, III, 253).

İbnü'l-Alkamî, özellikle aşırı bir Şîi olması sebebiyle bazı Sünnî tarihçilerin, Moğollar'la iş birliği yaptığı ve halifeyi Bağdat'ta az sayıda asker bulundurmaya yönlendirdiği gibi ağır suçlamalarına mâruz kalmıştır. İbn Kesîr onun şehirdeki camii, medrese ve ribâtları kapatıp yerlerine Şîi medreseleri kurmak istediğini, ancak bunu başaramadığını söyler (*el-Bidâye*, XIII, 203; ayrıca bk. Sübkî, VIII, 262). Şîi tarihçilerine göre ise faziletli, akıllı ve ileri görüşlü, idarecilik yeteneğine sahip, devletin ve halkın malına el uzatmayan adaletli bir vezirdi; şairler onu öven şiirler yazmışlardır (İbnü't-Tıktakâ, s. 337-338). İbnü't-Tıktakâ, Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü'ün İbnü'l-Alkamî'ye 10.000 dinar değerinde hediyeler gönderdiğini, ancak onun bunları kabul etmek istemediğini ve geri çevirmekten utandığı için halifeye gidip kendisinin alması ricasında bulunduğunu ve Bedreddin Lü'lü'e de 12.000 dinar kıymetinde mukabil hediye göndererek bu hareketi bir daha tekrarlamamasını istediğini belirtir (*a.g.e.*, s. 338). Bazı araştırmacılar da İbnü'l-Alkamî'nin mezhep taassubuna ve rakibi devâtdâr-ı sagırın olumsuz propagandasına kurban gittiğini, aslında onun Hülâgû ile iş birliği yaparak Bağdat'ın istilâ ve yağma edilmesine sebebiyet vermediğini ve bu tür suçlamalara müstahak olacak bir harekette bulunmadığını belirtirler (Özdemir, s. 207-214).

Şîi ve Sünnî kaynaklarının ittifakla felsefe, mantık, şiir ve nesirde üstat olarak

tanıttıkları İbnü'l-Alkamî'nin 10.000 ciltlik zengin bir kütüphanesi vardı. Onun âlim, edip ve şairleri koruduğu, çalışmalarını ödüllendirdiği bilinmektedir (İbnü't-Tıktakâ, s. 337). Radyüddin Hasan b. Muhammed es-Sâgânî Arap diline dair *el-'Ubâb*'ını ve İzzeddin Abdülhamîd b. Ebü'l-Hadîd yirmi ciltlik *Kitâbü Şerhi Nehci'l-belâğa*'sını İbnü'l-Alkamî için kaleme almıştır. Şîi âlimi İbn Tâvûs da onun dostları arasında yer alıyordu.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâşiri*, I, 192-197; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), III, 167, 173-175; el-Melikû'l-Eşref er-Resûlî, *el-'Ascedü'l-mesbûk* (nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im), Bağdad 1395/1975, II, 640-641; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahri*, s. 337-339; Reşîdüddin, *Câmî'u'l-tevârih* (nşr. Abdülkerim Alioğlu Alizâde), Bakû 1957, III, 40-41, 43, 47, 54, 58-59, 62-64; İbnü'l-Fuâtî, *Telhîşu Mecma'i'l-âdâb* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1962, I, 332-333; Hindûşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef der Tevârîh-i Hulefâ ve Vüzerâ-yi İşân* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 356; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXIII, 361-362; Safedî, *el-Vâfi*, I, 184-187; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 252-255; Sübkî, *Tabakât* (Tânâhî), VIII, 262-265; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 200-205; Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 464-467; Hândmîr, *Düstûrü'l-vüzerâ* (nşr. Saîd Nefîsî), Tahran 2535 şş., s. 98, 99, 103, 105, 106; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), VII, 470-473; Muhammed eş-Şeyh Hüseyin es-Sâidî, *Mü'eyyede'd-dîn b. el-'Alkamî ve esrârü sukkûti'd-devleti'l-'Abbâsiyye*, Necef 1972; Hittî, *İslâm Tarihi*, III, 768; Hasan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, V, 190-195; Hacı Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı* (Cengiz ve Hülâgû Dönemleri, 616-656/1219-1258) (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 172-221; T. H. Weir, "İbnü'l-Alkamî", *IA*, V/2, s. 843; J. A. Boyle, "İbn al-Alkamî", *EP* (İng.), III, 702; Seyyid Ali Âli Dâvûd, "İbn Alkamî", *DMBİ*, IV, 326-328.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

İBNÜ'L-ALLÂF

(ابن الآلاف)

Ebü Bekr el-Hasen b. Alî b. Ahmed
b. Beşşâr en-Nehrevânî
(ö. 318/930 [?])

Şair ve hadis âlimi.

Muhtemelen 218 (833) yılında Bağdat yakınındaki Nehrevan kasabasında doğdu. Babası hayvan yemi (alef) satıcısı olduğundan İbnü'l-Allâf künyesiyle tanındı. Bir gözünün sakat olduğu (İbnü'l-Mu'tez, s. 358) veya gözlerinin görmediği kaydedilmektedir (İbn Hallikân, II, 107). Ebü Ömer ed-Dürî'den kıraat okudu. Humeyd b. Mes'ade el-Basrî, Nasr b. Ali el-Cehdâmî ve Muhammed b. İsmâil el-Hassânî'den hadis rivayet etti. Ebü Bekir Ahmed b. Nasr es-Sezâî ile Ebü'l-Ferec eş-Şene-

bûzî kendisinden kıraat dersi aldı. Abdullâh b. Hasan en-Nehhâs, Ebü Hafs İbn Şâhin ve diğer bazı âlimler ondan hadis naklettiler. Hayatının büyük bir bölümünü Bağdat'ta geçiren İbnü'l-Allâf, Abbâsî hânedanı ile iyi ilişkiler içinde bulundu, Halife Mu'tazîd-Billâh'ın nedimleri arasına girdi. İbnü'l-Mu'tez'le ve Muktedir-Billâh'ın veziri Ebü'l-Hasan İbnü'l-Furât ile dostluk kurdu. 318 (930) veya 319 (931) yılında Bağdat'ta vefat etti.

İbnü'l-Mu'tez, İbnü'l-Allâf'ı usta şairler arasında sayar. Ancak şiirinin tekellüflü, sunî, kuru ve donuk olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Kendisinden nakledildiğine göre, Halife Mu'tazîd-Billâh'ın nedimi iken bir gece halifenin uykusu kaçınca hâdimi gelip kendisine irticâlen bir beyit okumuş, fakat devamını getirememiştir. Halifenin hepsi de şair olan diğer nedimleri de orada bulunuyordu. İbnü'l-Allâf, halifenin beytin devamını maksadına uygun olarak tamamlayana ödül vereceğini söylediğini, nedimlerin içinde sadece kendisinin o anda şiiri tamamlayarak ödülü aldığını anlatır.

Medih, mersiye, gazel gibi geleneksel temalarda şiirleri bulunmakla birlikte İbnü'l-Allâf, asıl şöhretini çok sevdiği kedisi için mersiye olarak yazdığı ve sembolik ifadelerle yer verdiği "el-Kasîdetü'd-dâliyye" sine borçludur. Kasidenin söyleniş amacı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Kedisinin komşularının damında bulunan güvercinlere dadanması üzerine komşuları tarafından öldürülmesinden dolayı altmış beş beyitlik bu şiiri nazmettiği kaydedilir. Şairin, dostu İbnü'l-Mu'tez'in Muktedir-Billâh tarafından öldürülmesinden sonra ona açıkça mersiye söylemekten korktuğu için kedi sembolünü kullanarak bu mersiye onun için söylediği de rivayet edilmektedir. İbnü'l-Allâf'ın oğlu Ebü'l-Hasan Vezir Sâhib b. Abbâd'a babasının bu kasidesini okuyunca vezir bu şiirde İbnü'l-Mu'tez'in sembolize edilmiş olduğunu söylemiştir (Demîrî, II, 402). Ayrıca kasidede kedi sembolü ile Vezir İbnü'l-Furât'ın oğlu Muhassîn'in kastedildiği de söylenir. Diğer bir rivayete göre, Halife Muktedir-Billâh'ın veziri İbnü'l-Cerrâh Ali b. İsâ'nın bir câriyesi İbnü'l-Allâf'ın kölesine âşık olmuş, bu durum ortaya çıkınca her ikisi de öldürülmüş, şair halifeden çekindiği için acısını açıkça ifade edemeyip onları sembolize etmek amacıyla bu kasidesini kaleme almıştır. Selâhaddin es-Safedî, bu kasidede sözü edilen kedinin gerçek anlamda bir kedi olduğunu, şiirin başka bir amaçla söylenmiş olduğunu iddia edenleri hayretle karşıladığını ifade eder. İbn